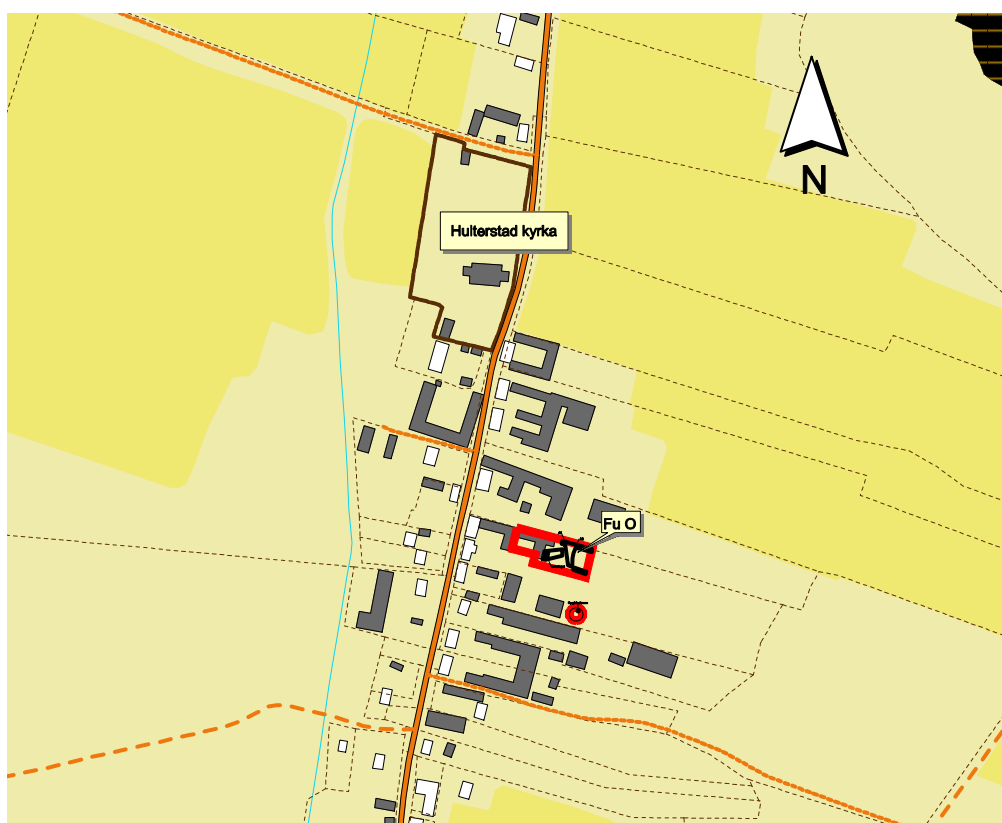

Ett vendeltida kulturlager i Hulterstad

Hulterstad socken, Mörbylånga kommun, Öland
Arkeologisk förundersökning, 2006

Magnus Petersson

Rapport april 2007
Kalmar läns museum

RAPPORT

Datum 2007-04-10
KLM obj nr 06/50
KLM dnr 33-783-06
Lst dnr 431-9849-06

Landskap: Öland
Kommun: Mörbylånga
Socken: Hulterstad
Fastighet: Hulterstad 6:6
Fornl. nr:

Arkeologisk förundersökning utförd 2006-11-08 – 2006-11-14 av Magnus Petersson

Ekonomiskt kartblad 4G 1j Hulterstad

X 6258 020

Y 1547 060

Uppdragsgivare: Sven Johansson
Hulterstad 109
380 62 Mörbylånga

Inledning

Med anledning av att Sven Johansson, Hulterstad, skulle bygga ett nytt stall för dikor och ungdjur gjorde Kalmar läns museum en arkeologisk förundersökning i november 2006. Stallet skulle uppföras delvis på platsen för en äldre ladugårdsbyggnad som revs av denna anledning samt på tidigare obebyggd mark. Strax sydost om det nya stallet förundersöktes också en yta för en planerad ny gödselbehållare.

Syftet med förundersökningen var främst för att fastställa om de planerade byggnationerna skulle komma att beröra någon tidigare okänd fornlämning. Hulterstads radby blev reglerad under 1300-talet och kunde tänkas rymma bebyggelserester från medeltida och förhistoriska perioder. Platsen kunde alltså bidra med nya faktaunderlag till att förtydliga bilden av Ölands äldre bebyggelseutveckling. Skulle fornlämning påträffas skulle dess skick och informationspotential också ligga till grund för förslag om eventuella fortsatta antikvariska åtgärder.

Topografi och kulturhistorisk miljö

Den aktuella fastigheten ligger mitt i Hulterstads kyrkby, på den östra sidan av landsvägen. Bebyggelsen i byn ligger sammanhållen med bostadshusen företrädesvis åt vägen med ladugårdsplanerna och ekonomibygnaderna bakom. Hulterstad drabbades 1933 av en brand som delvis lade byn i ruiner. Bebyggelsen ger bl a därav ett relativt modernt intryck vilket dock inte förtar känslan av en radby. Byn ligger på krönet av Östra landborgen där ancylus- och littorinavallarna bildar en gemensam strandvall.

Fornlämningar och utförda arkeologiska undersökningar visar att platsen varit gynnsam för bosättningar från stenålder och framåt. Gravfältet söder om byn är ett av Ölands största och understryker platsens betydelse under järnåldern. Ett silverskattfynd som daterats till 300-talet indikerar att byn bebotts av personer med stort ekonomiskt inflytande. Under yngre järnålder tycks Hulterstad inta en särskild roll inom den öländska bebyggelsen med tyngdpunkt under 1000-talet då en kyrka byggs och flera runstenar reses. Föregångaren till den medeltida kyrkan var en stavkyrka som föreslagits blivit byggd under slutet av 1000-talet. Förekomsten av fragment från en eskilstunakista bör också kronologiskt kopplas till detta skede. Kyrkan är därför att betrakta som en av öns första kyrkor tillsammans med Resmo och Köping. Förleden i bynamnet tolkas som genitiv av mansnamnet Hulte och –stad har betydelsen plats eller ställe

(Vikstrand, muntligen, 2007). Ortsnamn med efterleden –stad anses kronologiskt vara förvikingatida.

En äldre uppfattning om den sydöländska järnåldersbebyggelseutvecklingen har varit att bebyggelsen etablerats i anslutning till öns landborgar. På grund av ökat markbehov till följd av befolkningsökning och ekonomisk högkonjunktur tas under 200-talet även ”perifera” områden på alvaren och sjömarkerna i anspråk. En konsekvens som ledde till Ölands flertaliga områden med stenhusgrunder, stensträngssystem och gravfält. Under 600-talet upphör denna bebyggelse, ofta tolkad med katastrofscenarion som överbetning, farsoter och politiska orostider. Bebyggelsen blev därefter centrerad till dagens bylägen. Detta förklarade också problemet med att hitta den vikinga- och tidigmedeltida bebyggelsen (se bl a Petersson 2006).

Detta har motsagts av Jan-Henrik Fallgren som senast avhandlat den öländska järnåldersbebyggelsen. Han är av den uppfattningen att de öländska radbyarna är följden av en reglering som genomfördes på Öland under 1200- och/eller 1300-talet. Den vikinga- och tidigmedeltida bebyggelsen låg dessförinnan spridd över ön och kan anslutas till områden med stenhusgrunder. Avsaknaden av huslämningar beror på en övergång till att bygga skiftesverkshus vars stensyllsrader kan vara svåra att upptäcka. En annan indikation på bebyggelse före radbyregleringen är platsnamn. Dessa namn brukar innehålla för- eller efterleder på *tomt* eller förleden *ladu*. Även beskrivningar av åkermark med *svartmylla* kan indikera platsen för äldre bebyggelse (2006).

Genom undersökningar utförda av Kalmar läns museum har det konstaterats att en omfattande bebyggelse längs de öländska landborgarna etablerats redan under yngre bronsålder men framförallt under äldre järnålder, t ex Ås, Segerstad, Alby och Stenåsa (Petersson 2006). Boplatslägen längs landborgarna är ofta gynnsamma med väldränerade sandvallar intill bördiga marker. Man skall också beakta de topografiska och vägmässiga lägen som särskilt attraktiva. Bebyggelsen i sjömarkerna och alvaren som etableras under 200-talet kan nog ses som perifer i relation till bebyggelsen på landborgarna.

Järnåldersbebyggelsen vid platsen för Hulterstad by har mao säkerligen etablerats under ett tidigt skede. I samband med vattenledningsdragningar i byn under 1970-talet påträffades på flera ställen inom byn anläggningar från äldre odaterad bebyggelse, bl a två brunnar.

Undersökningens genomförande

Platsen för det nya djurstallet och gödselbrunnen ligger i en flack östsluttning av Landborgen. För att komma ner till de nivåer som var arkeologiskt intressanta schaktades de överliggande lagren bort med hjälp av grävmaskin. För gödselbrunnen grävdes hela ytan, ca 15 x 15 meter. Under ett ca 0,4 meter tjockt matjordslager kom ett lager av finkornig sand. Inget av arkeologiskt intresse framkom vid denna yta.

Vid platsen där stallet skall byggas grävdes tre schakt. I den östra delen låg fin sand under ett ca 0,4 meter tjockt matjordslager. Den västra delen var däremot mycket påverkad av recenta nedgrävningar, som bl a var fyllda med rivningsmassor. Där fanns också grunder från äldre ladugårdsbyggnader. Schaktdjupet i den västra delen uppgick till ca 1,5 meter. Sammanlagt schaktades 157 m².

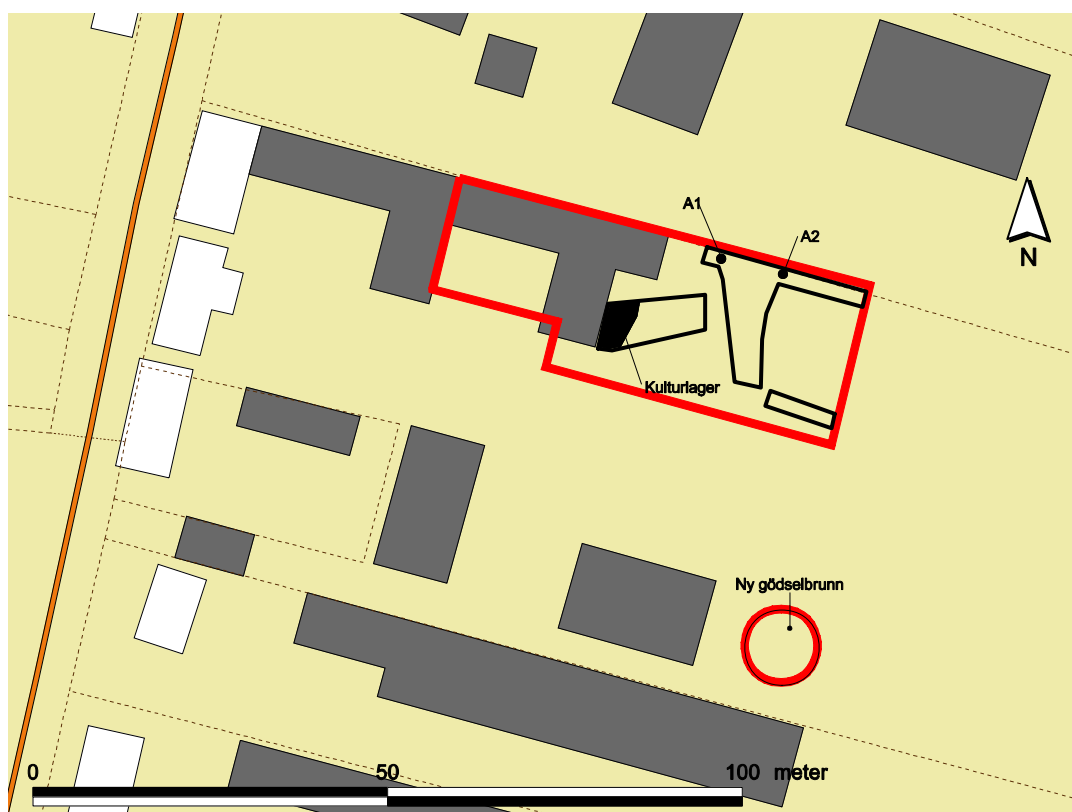
Efter schaktningen finrensades ytorna med norgehacka och skårslev. De påträffade lämningarna ritades i plan och profil i skala 1:20, kulturlagrets utbredning ritades i plan i skala 1:100 och avsnitt av detta profilritades i skala 1:20.

Undersökningsresultat

I förundersökningsområdets västra del påträffades två anläggningar och rester av ett kulturlager. Anläggningarna utgjordes av en härd, (A1), som överlagrade ett stolphål och en avfallsgrop, (A2).

A1. Härden utgjordes av rund mörkfärgning, 1,6 x 1,6 meter. I fyllningen, som bestod av sotig sand, fanns rikligt med brända ben och ett flintavslag. Profilen var närmast flack. Under härden fanns också ett stolphål med en diameter av 0,2 meter och med en U-formad profil med ett djup av 0,1 meter.

A2. Nedgrävningen bestod i plan av en närmast rund mörkfärgning, 1,2 x 1,2 meter, med en fyllning av sotig, humös sand med inslag av skörbrända stenar och enstaka kolfragment. Toppens centrum täcktes av tre kalkstensflisor som låg på varandra i skift. Fynden utgjordes av en plattformskärna av ordovicisk flinta och ett avslag av ydskandinavisk flinta.

Vy över förundersökningsområdet. Rött markerar nybyggnation, svart schakt- och anläggningsgränser.

Kulturlagret

Under ett ca 0,5 meter tjockt påfört lager syntes rester av ett kulturlager i förundersökningsområdets västra delar. Kulturlagrets tjocklek uppgick till 0,3 meter följt av ett 0,1 meter tjock urlakningslager. Fyllningen bestod av svart humös sand. Lagret var fyndfattigt och endast ett fåtal ben och skörbrända stenar påträffades. Ur lagret togs träkol för ¹⁴C-analys. Tyvärr var kulturlagret skadat i en stor omfattning genom sentida nedgrävningar varför det syntes bäst i schaktprofilerna, en stor del kan tänkas ligga

bevarad under de befintliga ladugårdsgolven. Vid handrensningen av en bevarad plan yta märktes en närmast rund anläggning som var nedgrävd i kulturlagret. Anläggningens fyllning var mörkare än kulturlagret och innehöll rikligt med kol. I dess botten låg det rester av ugnsfodring från en blästerugn. Fodringen bestod av bränd lera som delvis var sintrad på de konkava insidorna. På flera fragment syns hålen för blästermunstycket. Från anläggningens nedersta del, under lerfragmenten togs träkol för ^{14}C -analys. Delarna av ugnen låg samlade men inte in situ varför anläggningen kan tolkas som en avfallsgrop.

De båda analys svaren av ^{14}C -dateringarna visar en kronologisk samstämmighet till äldre vendeltid.

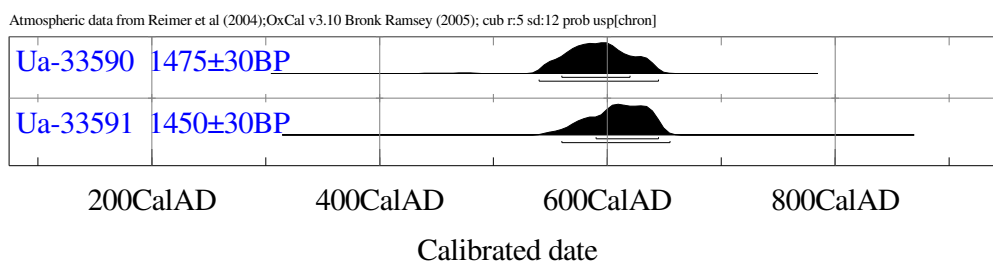

Diagram över ^{14}C -resultaten. Ua-33590 är kol från anläggningen med ugnsfodringen och Ua-33591 är kol från det ovanliggande kulturlagret.

Kulturhistorisk tolkning

De båda anläggningarna, A1 och A2, skall ses som lämningar efter aktiviteter under stenåldern. Den ringa omfattningen inom förundersökningsområdet gör det inte möjligt att här presentera någon utförlig tolkning. Anläggningarnas placering, nedanför strandvallen, gör att man grovt kan datera stenåldersaktiviteterna till neolitikum. Anläggningarna var i ett gott och tydligt skick varför det vid framtida eventuella undersökningar kan vara meningsfullt att ha detta i beaktande.

Kulturlagret som påträffades vid förundersökningen indikerar att platsen varit intensivt nyttjad som boplats. Framför allt är det kulturlagrets tjocklek och omfattning som stärker denna tolkning. En genomgång av äldre historiskt kartmaterial gav inget resultat som gav någon antydning om kulturlagrets utbredning eller om det varit känt under historisk tid. Ofta kan sådant anges som svartmylla eller ha leden *tomt* i platsnamnet (Fallgren 2006).

En diskussion om byns etablering kan inte enbart utgå från dateringen av kulturlagret. Platsen för bebyggelsen i Hulterstad kyrkby ligger gynnsamt ur ett topografiskt hänseende med tanke på den sandiga strandvallen som ligger något upphöjd över den kringliggande terrängen och åkermarken bör ha bidragit till bosättningar från stenålder och framåt i tiden. Arkeologiska undersökningar av gravar och gravfälten söder om byn, (RAÄ nr 156, 194, 77, 81, 79 och 86), visar att järnåldersbebyggelsen etablerades under äldre romersk järnålder kring Kristi födelse. Majoriteten av gravarna är odaterade men de få gravar med gravfynd är daterade till just romersk järnålder och vikingatid (Königsson & Rasch 1996). I detta finns en intressant källkritisk fråga: Vilka perioder representerar de odaterade gravarna? Sommaren 2002 undersökte Kalmar läns museum delar av ett järnåldersgravfält, (RAÄ nr 73), strax söder om Triberga i Hulterstad socken. Undersökningen omfattade 25 gravar av vilka endast två innehöll daterbara fynd. Tretton av dessa ^{14}C -daterades och tio av dessa hade dateringar ned till vendeltid (Petersson 2006). Resultaten var överraskande då en äldre arkeologisk syn tolkat just vendeltid som en relativt gravfattig period för Ölands del.

En tidigare uppfattning om folkvandnings- och vendeltid på Öland har varit att en drastisk befolkningsminskning, till följd av krig, missväxt, utvandring och sjukdom skedde. Stenberger som först lanserade dessa förslag, väckte samtidigt frågan om bilden inte kunde bero på ett förändrat gravskick då gravfynd ofta utgjorde underlag till studier av den öländska järnåldersbebyggelseutvecklingen. Han ansåg dock att detta inte var fallet (1933). Detta blev senare ifrågasatt av Ulf Näsman som menar att den dåtida bebyggelsen och fyndförekomster inte överensstämmer med det minskande antalet gravar. I en jämförande analys av daterade gravar och fynd visar han att nedgången i antalet gravar under vendeltid inte stämmer med samtida lösfynd. Han föreslår istället att orsakerna bör ses i ett förändrat gravskick och att det inte är tillrådligt att låta gravar vara de enda variablerna i analyser för samhällelig utveckling (1994).

Det är ett sannolikt antagande att påstå att fyndnedläggning och gravgåvor upphör eller åtminstone minskar under vendeltid. Då det inre gravskicket med bl a hällkistor har en lång kontinuitet kan man ana att en stor del av de odaterade gravarna bör kunna hänföras till vendeltid. Därmed kan det hävdas att det som så småningom kom att kallas Hulterstad kyrkby har en etablerad bebyggelse under just vendeltid.

Lämningar och fynd från Ölands vendeltid visar på ett komplext samhälle. Den ekonomiska basen vilade på utkomster av jordbruket som var den huvudsakliga näringen. Även handel och sjöfart hade en stor betydelse. Fynden av de sk Torslundaplåtarna tillsammans med fornborgarna är exempel på hur det även funnits en militär organisation på ön. Resterna av ugnsfodringsen som hittades i kulturlagret visar också på komplexiteten i det lilla samhället; byn. Järnframställning kräver specialkunskaper och det har det alltså funnits socialt och ekonomiskt utrymme för i Hulterstad. Forskningen om järnframställning på Öland ligger ännu i sin linda men i de öländska våtmarkerna har det till viss del gått att utvinna malm till detta syfte men i vilken omfattning är ännu okänd. Förekomster av ämnesjärn på Öland och järnframställningsplatser längs Mörekusten har legat till grund för förslaget att järnet framställdes i Möre och bearbetades sedan på Öland inför export. Frånvaron av slagg vid den aktuella undersökningen i Hulterstad hindrar en tolkning av vilket led i järnframställningsprocessen det rör sig om men med tanke på inblåsningshålen i leran är det resterna av en blästerugn med syftet att reducera malmen och att tillverka ämnesjärn. Sannolikt rör sig järnframställningen i Hulterstad om husbehovsbruk.

Utvärdering

Efter avslutad förundersökning föreslog Kalmar läns museum att stallbyggnationen kunde påbörjas utan fortsatta antikvariska åtgärder. Bedömningen att avstå från en slutundersökning grundade sig i att fornlämningen var så pass skadad av senare tids nedgrävningar och ladugårdsbyggnationer att det som kan tänkas finnas kvar inte skulle bidra med väsentlig ny information. De rester av fornlämningen som förundersöktes var alltså tillfredsställande för undersökningsplanens intentioner.

Dokumentationsmaterial

Dokumentations- och fyndmaterial förvaras på Kalmar läns museum. Fyndmaterialet har accessionsnummer KLM 43768:1-6 i väntan på fyndfördelning.

Litteratur

Fallgren, Jan-Henrik. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200 – 1300 e Kr.* Aun 35. Uppsala.

Königsson, Ebba-Stina & Rasch, Monica. 1996. VII Hulterstad socken. *Ölands järnåldersgravfält*. Volym III. Red. Hagberg, U. Stjernquist, B. Rasch, M. Öland-

Näsman, Ulf. 1994. The Iron Age Graves of Öland – Representative of What? *Prehistoric graves as a Source of Information*. Symposium at Kastlösa, Öland, May 21-23, 1992. Red. Stjernquist. Konferenser 29. Kungliga Vitterhets och Antikvitets Akademin. Uppsala.

Petersson, Magnus. 2006. *Triberga kvarnbacke, ett gravfält från yngre järnålder. RAÄ 73, Hulterstad socken, Öland*. Arkeologiska enheten, rapport 2006:2. Kalmar läns museum.

Stenberger, Mårten. 1933. *Öland under äldre järnåldern*. Stockholm.